

УДК 338.48(497.16):378

Власенко Валерій Миколайович,
кандидат історичних наук, доцент
Дегтярьов Сергій Іванович,
доктор історичних наук, професор

Сумський державний університет
м. Суми, Україна, e-mail: v_m_vlas@ukr.net

Сумський державний університет
м. Суми, Україна, e-mail:
starsergo@bigmir.net

Нестеренко Вадим Анатолійович,
кандидат історичних наук, доцент

Сумський державний університет
м. Суми, Україна, e-mail: nva2008@ukr.net

ПІДГОТОВКА КАДРІВ ДЛЯ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ В ЧОРНОГОРІЇ

Мета. Основна мета статті полягає у розкритті передумов, чинників й особливостей підготовки фахівців у галузі туризму в Чорногорії.

Методика. При написанні були використані такі методи дослідження: аналіз, порівняльний, історичний, системний та інші.

Результати. В результаті дослідження проаналізовано основні напрямки діяльності вищих закладів освіти в галузі туризму в Чорногорії в контексті визначення урядом цієї країни туризму як пріоритетної галузі економіки, охарактеризовано чинники забезпечення туристичної індустрії кваліфікованими кадрами, які відповідають вимогам сучасного розвитку галузі в південно-східному регіоні Європи.

Наукова новизна. Визначено основні освітні інституції з підготовки кадрів для туристичної індустрії Чорногорії, з'ясовано особливості туризмознавчої освіти в цій балканській країні.

Практична значимість. Ефективна система підготовки фахівців у сфері туристичного і готельного бізнесу в Чорногорії, яка в останні два десятиліття показала гарні результати у процесі реформування економіки в бік розвитку туристичної галузі, викликає зацікавлення зарубіжних інвесторів вкладати кошти саме у цю галузь економіки. Тому досвід підготовки кадрів для туристичної індустрії в цій балканській країні варто використати в Україні як перспективного регіону розвитку туризму у Східній Європі.

Ключові слова: освіта, туризм, університет, управління, Чорногорія.

УДК 338.48(497.16):378

Власенко Валерій Николаевич,
кандидат исторических наук, доцент
Дегтярев Сергей Иванович,
доктор исторических наук, профессор

Сумский государственный университет
г. Сумы, Украина, e-mail: v_m_vlas@ukr.net

Сумский государственный университет
г. Сумы, Украина, e-mail:
starsergo@bigmir.net

Нестеренко Вадим Анатольевич,
кандидат исторических наук, доцент

Сумский государственный университет
г. Сумы, Украина, e-mail: nva2008@ukr.net

ПОДГОТОВКА КАДРОВ ДЛЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНДУСТРИИ В ЧЕРНОГОРИИ

Цель. Основная цель статьи заключается в раскрытии предпосылок, факторов и особенностей подготовки специалистов в области туризма в Черногории.

Методика. При написании были использованы следующие методы исследования: анализ, сравнительный, исторический, системный и другие.

Результаты. В результате исследования проанализированы основные направления деятельности высших учебных заведений в области туризма в Черногории

в контексте определения правительством этой страны туризма как приоритетной отрасли экономики, охарактеризованы факторы обеспечения туристической индустрии квалифицированными кадрами, которые отвечают требованиям современного развития отрасли в юго-восточном регионе Европы.

Научная новизна. Определены основные образовательные учреждения по подготовке кадров для туристической индустрии Черногории, выяснены особенности туризмovedческого образования в этой балканской стране.

Практическая значимость. Эффективная система подготовки специалистов в сфере туристического и гостиничного бизнеса в Черногории, которая в последние два десятилетия показала хорошие результаты в процессе реформирования экономики в сторону развития туристической отрасли, вызывает интерес зарубежных инвесторов вкладывать средства именно в эту отрасль экономики. Поэтому опыт подготовки кадров для туристической индустрии в этой балканской стране стоит использовать в Украине как перспективного региона развития туризма в Восточной Европе.

Ключевые слова: образование, туризм, университет, управление, Черногория.

UDC 338.48(497.16):378

Vlasenko Valeriy Mykolayovych,
Associate Professor, PhD in Historical
Sciences

Sumy State University
Sumy, Ukraine, e-mail: v_m_vlas@ukr.net

Degtyarev Sergey Ivanovych,
Doctor of History, Professor

Sumy State University
Sumy, Ukraine, e-mail: starsergo@bigmir.net

Nesterenko Vadym Anatoliyovych,
Associate Professor, PhD in Historical
Sciences

Sumy State University
Sumy, Ukraine, e-mail: nva2008@ukr.net

STAFF TRAINING FOR TOURIST INDUSTRY IN MONTENEGRO

Objective. The main objective of the article consists in a disclosure of prerequisites, factors, and features of training of specialists in the field of tourism in Montenegro.

Methodology. The analysis, comparative method, historical method, systematic approach, and other were used as research methods.

Results. As a result of the research such basic points are analyzed: the main directions of higher educational institutions in the field of Tourism in Montenegro in the context of its government's determination of tourism as a priority sector of the economy; the factors of providing the tourism industry with skilled staff that meet the requirements of modern industry development in the Southeast Europe.

Scientific novelty. The main educational institutions for staff training for the tourism industry in Montenegro were determined; the features of tourism education in this Balkan country were defined.

Practical significance. An effective system of staff training in the field of Tourism and Hotel Business in Montenegro, which has shown good results in the reforming process of the economy in the direction of the tourism industry development in the last two decades, causes interest of international investors to devote money in this particular branch of the economy. Therefore, the experience of training staff for the tourism industry in this Balkan country should be used in Ukraine as a promising region for the tourism development in Eastern Europe.

Keywords: education, tourism, university, management, Montenegro.

Постановка проблеми. Черногорія – країна, уряд якої пріоритетом економічного розвитку визначив сферу послуг. Питома вага туризму в ній

постійно збільшується. Це вирішує проблему зайнятості населення та сприяє збільшенню іноземних інвестицій у галузь. Для забезпечення туристичної індустрії в країні створена мережа відповідних закладів освіти. Вивчення досвіду Чорногорії з підготовки кваліфікованих кадрів у сфері туризму є актуальним для України.

Аналіз останніх досліджень. Незважаючи на певну кількість публікацій про розвиток туристичної індустрії в країнах центрального і південного регіонів Європи взагалі [1-3] та Чорногорії зокрема [4-5], а також туристичну індустрію [6], туристичні школи й асоціації в сусідній Сербії [7-9], бракує інформації про фахові освітні заклади, які здійснюють підготовку кадрів туристичної галузі в Чорногорії.

Формулювання цілей статті. Основна мета статті полягає у розкритті передумов, чинників й особливостей підготовки фахівців у галузі туризму в Чорногорії.

Виклад основного матеріалу. Невдовзі після проголошення незалежності у 2006 р. Чорногорія приєдналася до Великої хартії університетів (Болонський процес). Підготовку фахівців для туристичної індустрії в цій країні здійснюють державні і приватні вищі школи за кількома освітніми рівнями. Провідне місце серед них належить єдиному державному університету – Університету Чорногорії (*Univerzitet Crne Gore*). У столиці держави (м. Подгориця) розташовані адміністрація та більшість його факультетів, решта – в інших містах країни. Загалом в університеті функціонує 21 факультет й інститут. Факультет туризму і готельного менеджменту заснований у травні 1999 р. у старовинній частині міста Котор – об'єкті Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Він розташований у приміщенні старої гімназії, що існує з XIII ст. Враховуючи давні традиції туристичного і готельного бізнесу в місті та сучасні тенденції в галузі туризму як найбільшої у світі галузі, факультет створювався як провідна установа для підготовки кадрів туристичної індустрії. Він щільно співпрацює з місцевими і закордонними професійними, освітніми та науковими інституціями, компаніями й іншими зацікавленими сторонами у сфері туризму та готельного бізнесу.

Свою місію факультет вбачає у підготовці кадрів до виконання найбільш відповідальних функцій у сфері управління туризмом і готелями. Забезпечуючи широкі теоретичні знання в галузі управління туризмом, маркетингу, фінансів та інших пов'язаних з ними заходів, а також детальне розуміння їхнього практичного застосування в готельних та туристичних організаціях шляхом налагодження партнерства з туристичними компаніями, факультет прагне підвищити компетенцію студентів на міжнародному ринку праці, заохочуючи розвиток інновацій та підприємницьких ініціатив у цьому секторі економіки. Через поєднання академічної та дослідницької діяльності з ринковими потребами факультет забезпечує безперервний розвиток компетентності студентів у сфері управління туризмом і готелями, набуття знань іноземних мов, підвищення конкурентоспроможності та можливостей працевлаштування.

Факультет позиціонуємо себе як одну з провідних академічних інституцій у галузі туризму в регіоні. Шляхом вдосконалення міждисциплінарних дослідницьких зв'язків, спільних із зарубіжними партнерами проектів та інноваційних методів навчання факультет забезпечує академічний і професійний розвиток студентів та викладачів.

Нині факультет очолює доктор філософії (PhD), доцент Т. Становчіч. Керівником студентських програм з туризму є доктор філософії, доцент І. Йовановіч, управління готелем – доктор філософії, доцент В. Вуячіч.

Підготовка кадрів здійснюється за кількома різнорівневими навчальними програмами. Термін навчання за бакалаврськими академічними програмами зі спеціальностей «Туризм», «Управління готелем» та «Туризм й управління готелем» – 3 роки (1-6 семестри), програмами спеціаліста за спеціальностями «Туризм» та «Управління готелем» – 1 рік (7-8 семестри), магістерськими програмами за тими ж спеціальностями – 1 рік. Навчання у докторантурі за спеціальністю «Туризм» триває 3 роки. Впродовж всього терміну бакалаврського рівня студенти вивчають не менше двох мов (англійська, італійська, німецька, російська, французька). У програмі з підготовки спеціаліста також передбачено комплексний курс «Іноземна мова і цивілізація».

Факультет туризму та готельного менеджменту є одним із співзасновників багатопрофільної науково-практичної інноваційної конференції «*ENTreerprise REsearch*». Вона присвячена економічним, маркетинговим й організаторським аспектам інновацій у корпоративному контексті. У 2018 р. конференція відбудеться 6-8 вересня у Спліті (Хорватія).

На факультеті щороку проводяться гастрономічні виставки студентів та аспірантів, а також традиційна готельна бізнес-програма. Гастрономічна презентація страв представляє собою практичну частину викладання «*Гастрономія та технологія харчування*». Кожного року тема гастрономічної виставки змінюється. Так, у 2017 р. це був «салат-бар», а на столі демонструвалося 86 різних страв.

Факультет запрошує провідних фахівців туристичної сфери з інших країн. У листопаді 2017 р. в рамках програми Erasmus + професор Ілка Лехтола з Університету Сайми в Фінляндії прочитав для студентів факультету низку лекцій з туристичного бізнесу в країнах Скандинавії та надав консультації студентам, які отримали стипендію Erasmus + для перебування у фінському університеті. Викладачі факультету проходять стажування у різноманітних наукових і фахових інституціях. Наприклад, С. Пековіч стажувалася в *INRA-SupArgo* (Монпел'є), лабораторії *CNRS UMI 2615 French-Russe Poncelet* (Москва), Інституті охорони навколишнього середовища *UCLA* (Лос-Анджелес). У 2017 р. вона перебувала у Паризькому університеті в рамках програми «*Європейська мережа оцінки досліджень у соціальних та гуманітарних науках*».

Викладачі і студенти факультету брали участь у виконанні наступних дослідницьких проектів:

1. Інтелектуальні системи й інновації у сфері туризму. Термін виконання – 2013-2014 рр. Спільний чорногорсько-хорватський проект. Тема дослідження пов'язана з реалізацією стимулювання використання інтелектуальних систем та інновацій у туризмі. Хоча туристичні компанії використовують інновації й інтелектуальні системи для максимізації своєї конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на світовому ринках, попередні дослідження показали, що хорватські та чорногорські компанії не використовують достатньо цей інструментарій.

2. Катун (літнє горне пасовисько). В межах великого проекту виконувалося декілька локальних проектів:

А) Очищення чорногорських катунів шляхом сталого розвитку сільського господарства та туризму. Головна мета – створити базу знань для забезпечення стійкості гірського сільського господарства і підвищення його конкурентоспроможності, збереження важливої частини культурної спадщини сільських районів і збільшення комори на літніх пасовищах, а також конкретних областей для подальшого соціально-економічного розвитку в горах Чорногорії. Проект здійснювався у 2015-2017 рр.

Б) Харчування та безпека харчових продуктів як елемент просування туристичної і громадської діяльності. Виконується у 2017-2018 р. разом із хорватськими науковцями.

В) Продукти з позначенням географічного походження у рамках розвитку туризму. Виконувався у 2016-2017 рр. разом із сербськими туризмознавцями.

Г) Дослідження з охорони навколишнього середовища. Цей чорногорсько-китайський проект виконувався у 2012-2013 рр.

Викладачі факультету за останні декілька років опублікували 2 статті у виданнях, що обраховуються базою даних SCOPUS. Індекс цитування їхніх праць у The Science Citation Index (SCI), Arts & Humanities Citation Index (A&HCI), Science Citation Index Expanded (SCIE), Social Sciences Citation Index (SSCI) дорівнює 10 [10].

Фахівців у галузі туризму і готельного бізнесу готують і в інших вищих закладах освіти Чорногорії. В Університеті Донья Горіца (*Univerzitet Donja Gorica*) в Подгориці функціонує факультет культури і туризму. Він заснований у 2004 р. Головною метою створення факультету, на думку його керівників, було розуміння туризму і туристичної діяльності, а також шляхи і механізми для валоризації культурної й історичної спадщини країни та представлення продукту чорногорської культури на туристичному ринку. На факультеті здійснюється підготовка за спеціальністю «Культура і туризм» за двома освітньо-професійними програмами «Культура і туризм» та «Менеджмент міжнародного готельного бізнесу». Офіційний сайт університету не дуже інформативний. Складно знайти необхідну інформації про підготовку фахівців у сфері туризму [11].

У першому в Чорногорії приватному Середземноморському університеті (*Univerzitet Mediteran*), який заснований у травні 2006 р. в

Подгориці, функціонує факультет туризму під назвою «Школа туризму Чорногорії». Школа з'явилася у 2004 р. як приватний навчальний заклад, який згодом став складовою частиною Середземноморського університету. Нині тут здійснюється підготовка фахівців за спеціальністю «Туризм і управління готелем» за освітньо-професійними програмами «Управління в туризмі» та «Управління в готельному бізнесі». З 2008-2009 навчального року запроваджена докторантура з менеджменту в галузі туризму. Термін навчання за освітньо-кваліфікаційний рівнем бакалавр – 3 роки (ЄКТС – 180, ліцензійний обсяг – 40 студентів), спеціаліст – 1 рік (ЄКТС – 60, ліцензійний обсяг – 15), магістр – 1 рік (ЄКТС – 60, ліцензійний обсяг – 5), у докторантурі – 3 роки. Система навчання базується на двох моделях – *Workshop* і *Case Study* та постійній взаємодії студента і викладача. Професійну практику студенти проходять в країні та за кордоном, а наприкінці третього року навчання – у Парижі. Упродовж бакалаврату студенти обов'язково вивчають англійську мову, а також другу іноземну мову за вибором (італійська, німецька, російська та французька).

Очолює факультет туризму доктор наук, професор І. Джурашевіч. На факультеті працює 10 докторів наук, професорів, 4 доктори, доценти, 6 докторів без вченого звання та 1 магістр. Важливим пріоритетом стратегії університету взагалі та факультету туризму зокрема є міжнародна співпраця. У жовтні 2014 р. Середземноморський університет став першим університетом в Чорногорії, якому Вищою радою Туреччини (СВО) видано офіційний сертифікат про визнання дипломів університету в Туреччині. Середземноморський університет є активним членом таких університетських мереж, як *UNIADRION*, *ALUM*, *UNET* та *BADEN*.

Факультет бере участь у виконанні національних і міжнародних дослідницьких проектів. Серед них – «Дослідження вкладу туристичного сектору в соціально-економічний розвиток Чорногорії» (на замовлення уряду Чорногорії), «Дослідження та аналіз готельного бізнесу в Чорногорії» (2011-2014 рр., міжнародний проект, спільно із Хорватією), «*The development of integrated and sustainable offer Slovenia and Montenegro to market modal East (Chine)*» (чорногорсько-словенський проект), «*SMART tourism- innovations and knowledge transfer in tourism sector*» (2017 р., міжнародний проект), «Спільний досвід розробки бізнесу казино в туристичному центрі» (2016-2017 рр., словенсько-чорногорський проект), «Дослідження та аналіз готельного бізнесу в Чорногорії» (2014-2018 рр., міжнародний проект) та інші.

На факультеті діє дистанційна форма навчання (*E-Learning*). Факультет туризму самостійно або разом із зарубіжними партнерами проводить різноманітні тренінги та курси. Серед них – навчальні програми для туристичного гіда, сомельє, співробітника туристичного агентства, тренінги для роботи в *Amades* (глобальна система бронювання), програмі *Fidelio* (програмне забезпечення для готельного бізнесу), а також курси з підприємництва в туризмі й англійської мови для туризму. Різноманітну інформацію про університет і факультет туризму можна знайти на

офіційному сайті [12]. Фахівців за спеціальністю «Туризм і готельний бізнес» освітнього рівня бакалавр (3 роки), спеціаліст (1 рік) і магістр (1 рік) готують також в Інституті менеджменту в місті Герцег Нови.

Висновок. Отже, для забезпечення туристичної галузі Чорногорії, уряд якої вважає туризм одним з пріоритетних напрямків розвитку економіки країни, створено декілька освітніх інституцій. Це відповідні факультети державного і приватних університетів та кафедра галузевого приватного інституту. Вони діють відповідно до Болонської конвенції (декларації) щодо стандартизації підходів до організації навчального процесу та функціонування вищої школи в Європейському союзі. Ці заклади освіти не тільки щільно співпрацюють із зарубіжними партнерами у справі підготовки фахівців туристичного бізнесу, але і беруть участь у міжнародних, двосторонніх і національних дослідницьких проектах. В Україні варто поширити їхній позитивний досвід на ниві підготовки кадрів для туристичної індустрії.

Список використаних джерел:

1. Бейдик О.О., Сировець С.Ю. Порівняльна характеристика Адриатичного туристського мезорайону та Греції. *Географія та туризм*. 2012. Вип. 21. С. 37-42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2012_21_8
2. Тертична Ю.В. Особливості розвитку туризму в країнах Центральної Європи. *Географія та туризм*. 2011. Вип. 12. С. 78-83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2011_12_14
3. Ярьоменко С.Г. Лікувально-оздоровчий туризм в Румунії: територіальна організація та основні тенденції розвитку. *Географія та туризм*. 2014. Вип. 31. С. 3-15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2014_31_3
4. Хільчевська І.Г., Григорьева В.І. Інвестиційний клімат в Чорногорії в сфері туризму. *Економічна та соціальна географія*. 2014. Вип. 1 (69). С. 255-261.
5. Rondović B., Popović Z. Online presence quality assessment in tourism companies of developing countries (Montenegro case study). *Економічний часопис – XXI*. 2015. № 5-6. С. 68-73.
6. Ловичић Д. Стање и перспективе развоја туризма у Србији. *Гласник Српског географског друштва*. 2008. Св. LXXXVIII. Бр. 4. С. 3-18.
7. Власенко В.М., Король В.М. Туристична асоціація Сербії. *Пріоритети сучасної науки: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. м. Київ 27-28 жовтня 2017 р.* Ч. I. К.: МЦНД, 2017. С. 13-15.
8. Власенко В.М., Нестеренко В.А. Міжнародна діяльність кафедри туризмології Белградського університету. *Міжнародні відносини: історія, теорія та практика: Матеріали міжнар. наук.-практ. дистанційної конф. (м. Суми, 26 жовтня 2017 р.)*. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2017. С. 111-113.
9. Власенко В. Вища туристична школа структурних студій в Белграді. *Національний науковий простір: перспективи, інновації, технології*. Матеріали IV Всеукр. заоч. наук.-практ. конф. (03-04 листопада 2017 р.). Харків, 2017. С. 84-88.
10. Офіційний сайт Університету Чорногорії [електронний ресурс]. URL: <http://www.ucg.ac.me/>
11. Офіційний сайт Університету Донья Горіца [електронний ресурс]. URL: <http://www.udg.edu.me/>
12. Офіційний сайт Середземноморського університету [електронний ресурс]. URL: <http://unimediterran.net/index.php/mne/>

Список использованных источников:

1. Бейдик А.А., Сыровец С.Ю. Сравнительная характеристика Адриатического туристского мезо-района и Греции. *География и туризм*. 2012. Вып. 21. С. 37-42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2012_21_8
2. Тертычна Ю.В. Особенности развития туризма в странах Центральной Европы. *География и туризм*. 2011. Вып. 12. С. 78-83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2011_12_14

3. Ярєменко С.Г. Лечебно-оздоровительный туризм в Румынии: территориальная организация и основные тенденции развития. *География и туризм*. 2014. Вып. 31. С. 3-15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2014_31_3
4. Хильчевская И.Г., Григорьева В.И. Инвестиционный климат в Черногории в сфере туризма. *Экономическая и социальная география*. 2014. Вып. 1(69). С. 255-261.
5. Рондович П., Попович З. Онлайн-оценка присутствующего качества в компаниях туризма развивающихся стран (Черногорский пример для изучения). *Экономический журнал – XXI*. 2015. № 5-6. С. 68-73.
6. Йовичич Д. Состояние и перспективы развития туризма в Сербии. *Вестник Сербского географического общества*. Т. LXXXVIII. № 4. С. 3-18.
7. Власенко В.Н., Король В.Н. Туристическая ассоциация Сербии. *Приоритеты современной науки: материалы Междунар. научно-практической конф. г. Киев 27-28 октября 2017*. Ч. I. Киев: МЦНИ, 2017. С. 13-15.
8. Власенко В.Н., Нестеренко В.А. Международная деятельность кафедры туризмологии Белградского университета. *Международные отношения: история, теория и практика: материалы Междунар. научно-практической дистанционной конф. (г. Сумы, 26 октября 2017)*. Сумы: СумГПУ им. А.С. Макаренко, 2017. С. 111-113.
9. Власенко В. Высшая туристическая школа структурных исследований в Белграде. *Национальное научное пространство: перспективы, инновации, технологии*. Материалы IV Всеукр. заочной научно-практической конф. (03-04 ноября 2017). Харьков, 2017. С. 84-88.
10. Официальный сайт Университета Черногории [электронный ресурс]. URL: <http://www.ucg.ac.me/>
11. Официальный сайт Университета Донья Горица [электронный ресурс]. URL: <http://www.udg.edu.me/>
12. Официальный сайт Средиземноморского университета [электронный ресурс]. URL: <http://unimediterranean.net/index.php/mne/>

References:

1. Beidyk O.O., Syrovets S.Iu. Porivnialna kharakterystyka Adriatychnoho turystskoho mezoraionu ta Hretsii. *Heohrafiia ta turyzm*. 2012. Vyp. 21. S. 37-42.
2. Tertychna Yu.V. Osoblyvosti rozvytku turyzmu v krainakh Tsentralnoi Yevropy. *Heohrafiia ta turyzm*. 2011. Vyp. 12. S. 78-83.
3. Yaromenko S.H. Likuvanno-ozdorovchyi turyzm v Rumunii: terytorialna orhanizatsiia ta osnovni tendentsii rozvytku. *Heohrafiia ta turyzm*. 2014. Vyp. 31. S. 3-15.
4. Khilchevska I.H., Hryhorieva V.I. Investytsiinyi klimat v Chornohorii v sferi turyzmu. *Ekonomichna ta sotsialna heohrafiia*. 2014. Vyp. 1 (69). S. 255-261.
5. Rondović B., Popović Z. Online presence quality assessment in tourism companies of developing countries (Montenegro case study). *Ekonomichnyi chasopys – XXI*. 2015. № 5-6. S. 68-73.
6. Jovichiћ D. Staње i perspektive razvoja turizma u Srbiji. *Glasnik Srpskog geografskog drushtva*. 2008. Sv. LXXXVIII. Br. 4. S. 3-18.
7. Vlasenko V.M., Korol V.M. Turystychna asotsiatsiia Serbii. *Priorytety suchasnoi nauky: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. m. Kyiv 27-28 zhovtnia 2017 r.* Ch. I. K.: MTsND, 2017. S. 13-15.
8. Vlasenko V.M., Nesterenko V.A. Mizhnarodna diialnist kafedry turyzmolohii Belhradskoho universytetu. *Mizhnarodni vidnosyny: istoriia, teoriia ta praktyka: Materialy mizhnar. nauk.-prakt. dystantsiinoi konf. (m. Sumy, 26 zhovtnia 2017 r.)*. Sumy: SumDPU im. A. S. Makarenka, 2017. S. 111-113.
9. Vlasenko V. Vyshcha turystychna shkola strukturnykh studii v Belhradi. *Natsionalnyi naukovyi prostir: perspektvy, innovatsii, tekhnolohii*. Materialy IV Vseukr. zaoch. nauk.-prakt. konf. (03-04 lystopada 2017 r.). Kharkiv, 2017. S. 84-88.
10. Ofitsiinyi sait Universytetu Chornohorii [elektronnyi resurs]. URL: <http://www.ucg.ac.me/>
11. Ofitsiinyi sait Universytetu Donia Horitsa [elektronnyi resurs]. URL: <http://www.udg.edu.me/>
12. Ofitsiinyi sait Seredzemnomorskoho universytetu [elektronnyi resurs]. URL: <http://unimediterranean.net/index.php/mne/>